

HET BEHEER VAN TUINEN EN PARKEN EEN NIET VOOR DE HAND LIGGENDE KLUS

**door L.ar. Herman-J. vanden Bossche
AML inspecteur 'Historische tuinen & parken'**

De Nederlandse Rijksdienst voor de Monumentenzorg wijdde haar jaarboek 1998 aan de historische buitenplaatsen. Vooral de bijdrage van Robert de Jong, *Werken aan Arcadia, de toekomst van historische tuinen en parken: beheer, behoud en herstel*, met als ondertitel *Historische tuinen en parken, erfgoed met een eigen restauratiefilosofie onder het motto 'behouden gaat hier voor vernieuwen'?*, weerhield mijn aandacht.

Via de vraagstelling of er "zoiets bestaat als een specifieke restauratiefilosofie voor historische tuinen en parken" komt hij op de prangende vragen: "Is er eigenlijk sprake van een restauratiefilosofie voor het restaureren van monumenten?" en "Is er gezien het door de overheid ontwikkeld juridisch en financieel stelsel voor het behoud en de instandhouding van het cultureel erfgoed eigenlijk wel ruimte voor een filosofie?". Hij komt tot de pijnlijke vaststelling dat "De geschiedenis van het restaureren in Nederland laat zien dat er ondanks regelmatige aanzetten geen sprake is van een algemeen geldende restauratiefilosofie. Het daarvoor noodzakelijke debat ontbreekt.

'Net als in Vlaanderen' is de praktijk dat, na meestal warrige discussies, gewoonlijk de conclusie getrokken wordt dat iedere restauratie verschilt van de andere en dat er dus niets in algemene zin over te zeggen is". Daarbij is volgens De Jong het reeds in 1917 geformuleerde adagium "Behouden gaat voor vernieuwen" niet enkel een met de voeten getreden uitgangspunt, maar zelfs een nog steeds omstreden beginsel¹.

De tuinen van het kasteel van Beauvoorde' in *Wulveringem 2: een proeve van analyse*. Of 'Behouden gaat voor vernieuwen' aan de praktijk getoetst. Er is vooralsnog onvoldoende historisch onderzoek verricht naar de oorsprong en de ontwikkeling van de tuinen bij het kasteel van Beauvoorde om definitieve uitspraken te doen. Wetenschappelijk onderzoek dient zich voorlopig niet aan. Willen wij echter een consistent beleid voeren dan moeten nu opties op de toekomst genomen worden. Beheer en onderhoud laten zich niet uitstellen. Bij gebrek aan historisch onderzoek probeer ik daarom via een analyse van geschreven bronnenmateriaal en de methode van de retoriek een samenhangend

toekomstbeeld voor de tuinen van het kasteel van Beauvoorde te schetsen en daaruit een beleid, beheer en onderhoud te distilleren.

In *Une page d'histoire de la féodalité au Pays de Furnes. Le Fief-manoir dit 'le Château de Beauvoorde' à Wulveringhem (1408-1900), son origine probable, sa chronique, ses possesseurs, sa description, etc.*, publiceert Arthur Mergelynck (1853-1908) twee tuinplannen: één met de zogenaamd historische toestand (1598-1663-1691) en één met de bestaande toestand naar een ontwerp van de Gentse landschapsarchitect en boomkweker Edmondo Peynaert-van Geert, en wijdt juist geteld drie regels aan de tuinen van Beauvoorde³. Wat niet per se betekent dat Arthur Mergelynck geen interesse toonde voor de aloude tuinsite bij het kasteel.

Jo Tollebeek van de KU Leuven, departement Geschiedenis schreef dit voorjaar in opdracht van de SVE een boeiende tekst voor een voordracht over Arthur Mergelynck en het Kasteel van Beauvoorde⁴. Hij heeft het over de figuur van Mergelynck, diens sociale en culturele 'umwelt', de restauratieopties voor het

kasteel, de aanpak van de interieurs, de uitbouw van de kunst- en boekencollectie en de verzameling oude gebruiksvoorwerpen, en zo verder. De tuinen laat hij echter buiten beschouwing.

Toch licht de auteur een tipje van sluier op wanneer hij de jonge Mergelynck tijdens één van de tochten in september 1874 door de kleine dorpen van Veurne-Ambacht over Beauvoorde laat zeggen:

*"Arrivés à destination nous fûmes frappés de l'attrait particulier que présentaient ces localités"*⁵. En hij voegt toe:

*"Voor Mergelynck bezaten dorp en kasteel alle eigenschappen van wat in de artistieke traditie inderdaad als 'schilderachtig' werd aangeduid. Die pittoreske indruk zou Mergelynck de volgende jaren bewust trachten te versterken"*⁶.

Een mogelijk antwoord op de vraag, hoe Arthur Mergelen de tuinsite rondom zijn gerestoreerd kasteel zag, ligt volgens mij onder meer besloten in de toenmalige definities die men aan het adjectief 'pittoresk' in relatie tot het begrip 'schoonheid' gaf.

In 1879 schreef de toonaangevende Franse landschapsarchitect Eduard André hierover in zijn opus magnum: "*Les qualités*

du beau et du pittoresque peuvent parfois se confondre, mais souvent elles sont opposées. Les unes sont fondées sur la douceur, les autres sur la rudesse. Ainsi la symétrie, qui s'accorde avec le beau, est contraire au pittoresque. Un arbre de forme régulière et dans la plénitude de son développement est beau; irrégulier, il est pittoresque... Dans les êtres vivants tout signe de maladie est exclusif de la beauté. Cicéron l'a dit. 'La beauté et la perfection de corps ne peuvent être séparées de la santé'? Cependant nous savons qu'un être malade peut rester pittoresque, qu'il soit arbre ou animal... Un vieux moulin, des arbres morts, nous donnent l'idée actuelle du pittoresque et en même temps de la beauté qu'ils ont possédée autrefois... Le pittoresque excerce sur nous une séduction que la beauté seul ne saurait produire".

Een pittoreske tuin vooreen schilderachtige site.

In de ontwerpleer voor landschapsarchitecten staat het begrip *pittoreske* echter niet uitsluitend synoniem voor schilderachtig of *tegenpool van het schone*. Het zegt ook iets over de schaal van tuinen, over de architectuur, over de aard

van de beplantingen die ontwerpers moeten respecteren.

De creatie van een tuin met pittoresk karakter (*le genre pittoresque ou sauvage*) - in tegenstelling tot tuinen en parken met riant karakter (*le genre gai ou riant*) of uitgestrekte parken met groots karakter (*le genre noble ou grandiose*) - bood aan Mergelynck de oplossing om de pittoreske aanblik van de kasteeltuinen rondom zijn gerestaureerd kasteel te versterken⁸.

Het tuinconcept van Peynaert-van Geert combineert eerbied voor het verleden met eigentijdse verworvenheden⁹. De kasteelmotte en de kasteelgracht, de buitenomwalling, de aloude kasseiweg, een deel van de boomgaardsite en de locatie van de oude *lusthof* worden geïntegreerd in een tuinconcept dat voorziet in een *greenbelt* of *bomengordel*, een *rondweg* aan de binnenzijde van de buitenwal en een netwerk van paden die de overgang markeren tussen de *greenbelt*, de kasteelomwalling, de grasperken, de bomenpercelen en de *parterre*tuin¹⁰. Het neerhof en aanhorigheden verdwijnen voor het grootste gedeelte samen met hun omwalling¹¹.

Het park vandaag: een aanzet tot evaluatie

Het kasteelpark van Beauvoorde vertoont vandaag - naast tal van conflictsituaties¹² - een aantal specifieke, sterke, maar tegelijk efemere intrinsieke kwaliteiten. Die kwaliteiten zijn in de eerste plaats het resultaat van de natuurlijke verouderingsprocessen van de biotische en de abiotische elementen in het ontwerp van Peynaert-van Geert¹³. Zij konden zich echter ontplooiën dankzij een gelukkig samengaan van een lijdzaam onderhoud¹⁴ van interessante bodemgebonden fyto-sociologische ontwikkelingen¹⁵ van het privaat karakter van het park¹⁶.

Kunnen wij vandaag in het kasteelpark van Beauvoorde het begrip 'pittoresk' nog definiëren en inhoud geven?

Het kasteelsite van Beauvoorde is de voorbije 120 jaar uitgegroeid tot een volwassen park, waarin de snelgroeiende houtsoorten de climaxfase bereikt hebben en de waardevolle boomsoorten in volle wasdom zijn. Door het lijdzaam onderhoud van de voorbije decennia hebben talrijke bomen zich ontwikkeld tot schilderachtige exemplaren met bochtige stammen, uitgescheur-

de takken en onevenwichtige kruinen. Een aantal fundamentele vragen dringt zich meteen op.

Moeten wij deze schilderachtige bomen niet veeleer koesteren in plaats van ze bij saneringswerken volgens het boekje overmatig te verzorgen of te verwijderen? Hebben de hoog opgesleunde Grootbladdige linden (*Tilia platyphyllos*) van het voorplein en de *plantie*¹⁷ op de *lusthof* niets van de schilderachtigheid van de vermaarde bomen op het schilderij *Het Laantje van Middelharis* uit 1689 van Meindert Hobbema?¹⁸ Moeten wij de afgekalfde oevers van de kasteelomwalling niet als pittoresk element in stand proberen te houden eerder dan ze opnieuw te betuinen?¹⁹ Moeten wij - in het kader van een efficiënter maaibeheer - op termijn elke oneffenheid uit de grasvelden halen? Bepalen deze oneffenheden niet juist de mate van schilderachtigheid van de grasvelden?²⁰ En dragen zij met hun eigen schilderachtigheid niet bij tot de schilderachtigheid van de bomen? Moeten wij de boomgaard aansluitend bij de buitenwal niet aanvullen met lokale fruitrassen?²¹ Boomgaarden zijn toch bij uitstek pittoresk?

Relict van cultuur, refugium van natuur

Tuinen en parken - ook deze in landschappelijke stijl - maken een 'natuurlijk' verouderingsproces door. De sierbeplantingen groeien uit tot boomgroepen en heestermassieven. Magere gazons groeien soms uit tot botanisch interessante schrale graslanden. Inheemse plantensoorten eisen spontaan hun plaats op. Voorjaars knol- en bolgeofieten²² vestigen zich in de kruidlagen onder de bomen. Zaailingen van Gewone lijsterbes (*Sorbus aucuparia*), Gewone taxus (*Taxus baccata*), Grootbladige linde (*Tilia platyphyllos*), Gewone beuk (*Fagus sylvatica*), Bruine beuk (*Fagus sylvatica 'Atropunicea'*) naast Gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus*), Gewone es (*Fraxinus excelsior*) en Gewone vlier (*Sambucus nigra*) en wortelopslag van Gewone sneeuwbes (*Symphoricarpos albus*) koloniseren elk jaar opnieuw meer en meer dezelfde kruidlagen. Mossen en paddestoelen doen hetzelfde op kleinere schaal. Onderdelen van het park evolueren met de jaren naar een *refugium van natuur*. Met de tijd vervaagt echter het initieel groenontwerp: het evolueert dus gestaag naar een *relict van*

cultuur.

De kunst bestaat er dus in het wankel evenwicht tussen de relict- en de refugiumwaarde in stand te houden en/of te herstellen.

Dringende ingrepen: een kwestie van juiste keuzes en inzet van de geschikte middelen

Twee voorbeelden verduidelijken een instandhoudingswerk en een herstelwerk. In de *bomenperken* en de *bomengordel* moeten dringend de zaailingen en de opslag van de agressieve, snelgroeiende boom- en heestersoorten worden verwijderd. Zij verdringen immers de kruidlaag aan de voet van de waardevolle bomen en zorgen op middellange termijn voor storende concurrentie in de wortelzones en in de kruinlaag. In een tijdperk waar *fytofarmaceutische* producten haast vanzelfsprekend ingezet worden²³ blijft de beste methode om de zaailingen en de jonge opslag te verwijderen toch ze met de hand uit te trekken; de overjarige opslag kan met de lier of kleine windas ontworteld worden. Deze methode is eenvoudig, chirurgisch precies, milieuvriendelijk²⁴ en garandeert een minimale verstoring van de bestaande kruidlaag. Resultaat is de instand-

houding van het waardevol bomenbestand in een weinig beroerde, gesloten gebleven kruidlaag.

Een voorbeeld van herstel van de relictwaarde situeert zich in de *lusthof* en de *plantie*. Al dan niet oorspronkelijk aangeplant, woekert de Gewone sneeuwbes (*Symphoricarpos albus*)²⁵ sterk in de *lusthof* onder de *plantie*. Omdat het terrein ter hoogte van de *lusthof* afzakt naar de kasteelomwalling en omdat de Gewone sneeuwbes afhankelijk van zijn standplaats langs de paden lager of hoger en smaller of breder uitgroeit, ervaart de toeschouwer de *lusthof* niet meer als een vakken- tuin met een orthogonaal en diagonaal padenstelsel maar als een 'woestenij'. Met een eenvoudige ingreep kan men evenwel het geometrisch aspect, dat een essentiële vereiste voor een 'klassieke' vakkentuin is, oproepen. In het park in landschappelijke stijl groeien alle heesters per definitie spontaan uit. Door in de zone, waar de Gewone sneeuwbes woekert, alle planten bovenaan in één, zeg maar, horizontaal vlak²⁶ te snoeien, ontstaat automatisch bij de toeschouwer het idee op een tuinruimte uit te kijken en/of in een

tuinruimte rond te lopen. Dat de Gewone sneeuwbes boven op de helling korter *ingesnoeid* wordt dan deze ter hoogte van de kasteelomwalling en vergroot nog de beleevingswaarde.

Beide voorbeelden tonen aan dat met eenvoudige middelen relict- en refugiumwaarden in stand kunnen worden gehouden en hersteld. Beide ingrepen ressorteren evenwel duidelijk hun effect. Maar bovenal is - in afwachting van een eventueel wetenschappelijk onderzoek - geen onherstelbare schade toegebracht. Meteen is aangetoond dat het adagium 'Behouden gaat voor vernieuwen' een in de praktijk bruikbaar beginsel is.

Voetnoten

¹ Jaarboek Monumentenzorg 1998 Buitenplaatsen ISBN 90 400 92621 NUGI 923 een uitgave van Waanders Uitgeverij, Zwolle en de Rijksdienst voor de Monumentenzorg

² Het kasteel van Beauvoorde is gelegen in Wulveringem, een deelgemeente van Veurne, en is in erfpacht gegeven aan de Stichting Vlaams Erfgoed

³ Mergelynck, A. *Une page d'histoire de la féodalité au Pays de Furnes. Le Fief-manoir dit 'le Château de Beauvoorde' à Wul-*

veringhem (1408-1900), *son origine probable, sa chronique, ses possesseurs, sa description, etc.*, Brugge, 1900-1901, p. 238.

“C’est également vers cette époque, que le jardin fut créé d’après le plan, et sous la direction de Monsieur Ed. Pynaert-van Geert, architecte de Jardins à Gand, chevalier de l’Ordre de Leopold’

⁴ Tollebeek, J. *Het verleden in de negentiende eeuw. Arthur Mergelynck en het Kasteel van Beauvoorde*, Leuven, 1999, niet uitgegeven document
⁵ Tollebeek, *Het verleden in de negentiende eeuw*, p. 5

⁶ Tollebeek, *Het verleden in de negentiende eeuw*, p. 5

⁷ André, E., *L’art des Jardins, Traité général de la composition des Parcs et Jardins*, Paris, 1879, p. 114-115

⁸ André, E., *Parcs et Jardins*

⁹ Peynaert-van Geert kiest voor de typisch 19de-eeuwse gemengde stijl een combinatie van de regelmatige stijl en de landschappelijke stijl.

¹⁰ Mergelynck, A., *Le fief-manoir dit le Château de Beauvoorde*

¹¹ Mergelynck, A., *Le fief-manoir dit le Château de Beauvoorde. Ontwerpplan*

¹² Sommige bomen op de kasteelmotte overschaduwden het kasteel en zouden binnenskamers vochtproblemen veroorzaken; de stabiliteit van sommige bomen stelt problemen naar openstelling, ...

¹³ Zo zijn er bv. de volwassen bomenlaag, de met de jaren meer en meer uitgeschulpte paden door het afsteken van de boorden, de afkalving van oevers, het weggeconcurrereerd worden van struiklagen bestaande uit resses-

sieve soorten ....

¹⁴ Een onderhoud dat vooral probeerde de geit en de kool te sparen: de boompercelen en de bomengordel bestaan reeds voor 30% uit opgeschoten zaailingen van Gewone esdoorn (*Acerpseudoplatanus*) en Gewone Es (*Fraxinus excelsior*)

¹⁵ Er heeft zich bv. een interessante kruidlaag met voorjaarsbloeiers in de bomengordel en de boompercelen gevestigd

¹⁶ De Vlaamse Academie voor Taal en Letterkunde heeft het private karakter van de kasteeltuinen steeds geconsacreerd

¹⁷ Plantie: een aanplanting van bomen in bekendheid omwille van zijn schilderachtigheid (zie André, E., *Parcs et Jardins*, p. 109)

¹⁹ Men moet zorgen voor een vast, niet schommelend wateroppervlak om verder

afkalven te verhinderen. Zwarte zwanen zijn nog meer nefast voor vijveroevers dan witte zwanen

²⁰ Moeten wij het maai-beheer niet veeleer afstemmen op het ontzien van de oneffenheden?

²¹ De Nationale Boomgaarden Stichting heeft entmateriaal van de ‘*Reinette de Fumes*’

²² Knol- en bolgewassen als Sneeuwkllokje, Narcis, Holwortel, Boshyacint ...

²³ Het gebruik van fytofarmaceutische producten is een van de middelen om de loonkost in argo-industrie te drukken

²⁴ Geen gebruik van herbicides

²⁵ De Gewone sneeuwbes was reeds gemeenzaam bekend in het midden van de 19de eeuw (zie o.a. André, E., *Parcs et Jardins*, p. 596 e.a.)

²⁶ Enigszins afdragend naar de kasteelomwalling